

ւիտեանս՝ և եւսս: Մեծիական փրկագործութեան նշանակէան է բարի հոգիներու յարութիւնը, Յովք, ԺԹ. 25-27. «Քանզի զիտեմ զի մշտնջենաւոր է որ լուսանելոցն է զիս յերկրի, յարուցանել զմորթ իմ որ կերեաց զայս ամենայն. ի Տեառնէ վճարեցաւ ինձ այսո: Հին Սրբազան Մատենագրութեան շրջելը, առաւելապէս չար հոգիներու հաւաքաւոյրը կը պատկերացնէ: Մինչ բարի հոգիները ժառանգորդները պիտի հանդիսանան աստուածային երանութեան: Դիպումով մը անխնայ հարուածին արդիւնքը չէ արդարի մը կեանքին շիջումը իր զարուհէն իսկ, այլ աստուածային գութի և սիրոյ անաչառ մէկ երաշխիքը, անմեղը մեղքերու ճահիճէն ձերբազատել ձգտող:

ԲԱՂԴԱՏԱԿԱՆ ԵԶՐԱՓԱԿՈՒՄ

Իտրայեիան միախճանարանութիւնը չի կրեր ոչ մէկ կնիք Միջագետեան գիպում-ծաղալատութեան: Հին Ուխտի զրականութիւնը չի զեկաւարուիր ճակատագրի քրմայքովը, որ կոճղը կը կազմէ ասուրաբաբելական կրօնքին: Այս կրաւորական ըմբռնումը զաղափարական զուգահեռական մը կ'երկարի Յոյներու անաղքիւն, Հոսի-մայեցիներու ֆաթումին, և արարներու մէջգիծւոյն: Կոյր նախառահմանումի մը զոհը կը հանդիսանայ բարեւոյցի կեանքը: Մեղաւոր թէ արդար, պիտի հիւժի ան լուսազուրկ կայանին մէջ: Մինչ Հին Սրբազան Մատենագրութիւնը երբայեցիներուն բարոյական յայտնատեսութեան մը աստուածային բնոյթովը կ'արժեւորէ մարդկային անձնաւորութիւնը: Չարը իր երկնառաք պատուհասովը պիտի տանջուի աղջամղջային ստորերկրեայ զուրին մէջ: Մինչ արդարը պիտի լուսապսակուի երկնքի մէջ, պիտի յարութիւն առնէ, ջերմօրէն ջատագովումը մարդապետութիւն մը Դանիէլի և Եսայիի մարգարէութիւններուն մէջ. The Gilgamesh Epic and Old Testament Parallels, by Alexander Heidel, Chicago, Illinois, էջ 223:

Իզուր է, որ համա-բաբելական զըպ-րոցը՝ հոգեկան և բարոյական կենսաւորող աւելէ պարպում՝ չոր անդամազննութեան կ'ենթարկէ Սուրբ Դրական հաւատալիքները: Հին Ուխտի կտակը՝ իր ներշնչումի անզուգական գերակշռութեամբ, բաղդատական եղբ հուսի հեթանոս երկներուն հետ:

ԱՆՈՒՇԱՆՈՒՄՆ ԱՐԴ. ԶԳՋԱՆԵԱՆ
(Շարունակիլ՝ 3)

ԵԿԵՂԵՅԱՆ-ՊԱՏՄԱԿԱՆ

“ՄԵՐ ՆԱԽՆԵԱՑ ՀԱԻԱՏՔԸ”

ՆԿԱՏՈՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Բազմալիկ 1953 Նոյեմբեր-Դեկտեմբերի թիւը կը պարունակէ յոգուած մը վերոգրեալ խորագրով, և «Ս. Ներսէս Շնորհալի և Պետրոս Առաքեալ» ենթախորագրով. ստորագրուած է Հ. Ներսէս Տէր Ներսէսեանէ, և շարունակելի է: Այդ յոգուածին մէջ կան մեր գրածներուն վերաբերող կարգ մը անձիւղ կէտեր որոնց չուրջ հարկ կը համարինք արձանագրել մեր նկատողութիւնները:

1. — Էջ 233. — «Ոմանք» . Դերապատիւ յոգուածագիրը ծանօթագրած է. «Կ'ակնարկէ կաթողիկէ հեղինակներուն» — Աւելի ուղիղ պիտի ըլլար ըսել՝ հայ կաթողիկէ գրողներու:

2. — Հասկի մէջ լոյս ահսած մեր յոգուածին եզրակացութիւնը, թէ «Ս. Բարթողիմէոս Առաքեալ այնքան իշխանութիւն ստացած է Քրիստոսէ որքան Ս. Պետրոս Առաքեալ, և առաջինին յաջորդները նոյնքան իշխանութիւն ունին որքան երկրորդին յաջորդները», Դեր. յոգուածագիրն թուած է «չունդալից», և իր կարծիքով ատիկա «նորելուկ գիւտ մըն է, զոր կարգ մը Սաղէմեան կամ Անթիլիսսեան զրիչներ ի զուր կը փորձեն մեր լուսամիտ հայրապետներուն բերանը զնել» (էջ 234): — Մեր եզրակացութիւնը նորելուկ գիւտ մը չէ, այլ Միսիթարեան Միաբանութեան հիմնուէն զարբեր առաջ Միսիթար Սկեւոացիէն չեփորուած հին ու յայտնի ճշմարտութիւն մը: Ան իր «Յաղագս Համապատուութեան Երկոտասան Առաքելոց» երկին մէջ այս տեսութիւնը բազմաթիւ աւետարանական վկայութիւններով հաստատել է յետոյ կ'եղբարկացնէ. «Արդ՝ որովհետեւ այսքան չուրջ զմեզ մածեալ ունիմք զբաղմութիւն վերկայութեանցս, ի բաց ընկեցուք զամբարտաւանութիւն, որ է մայր խոռվութեան,

և զհաւասարութիւն տացուք նոցա՝ ըստ Քրիստոսի»^(*)։

3. — Էջ 234. — Գեր. յօդուածագիրը կը գրէ. «Զգո՛ւշ, սիրելի ընթերցող, մի՛ կարծեր թէ Ս. Ն. Ծնորհալի հայրապետը ինք իրեն հակասած ըլլայ. շատ աւելի հաւանական է որ սխալած ըլլայ նոյն ինքն Ն. Եպս. Ծովական իր մեկնաբանութիւններուն մէջ»։ Արդարեւ չենք կարծեր «թէ Ս. Ն. Ծնորհալի հայրապետը ինք իրեն հակասած ըլլայ»։ Բայց կը կարծենք թէ «շատ աւելի հաւանական է որ սխալած ըլլայ նոյն ինքն»։ 2. Ներսէս Տէր Ներսէսեան, քանի որ ինքն ալ սխալակա՛ն էակ մըն է. վասն զի, ըստ հոռմէական նորեկուկ «վարդապետութեան», մարդոց մէջ մէկ «անսխալական» միայն կայ և այն ալ, եթէ չենք սխալիր, ինքը չէ։ Մեր այս յօդուածով ցոյց կու տանք թէ 2. Ներսէս Տէր Ներսէսեան բազմիցս սխալած է իր մեկնաբանութիւններուն մէջ։

4. — Էջ 235. — Գեր. յօդուածագիրը կ'ըսէ. «... զորս ներկայիս Ն. Եպս. Ծ. ևս կը կրկնէ քանի մը յաւելումներով և Օրմանեանի հինցած յանկերգը նուագելով»։ — Մեր յօդուածին մէջ չկրցանք գտնել «Օրմանեանի հինցած յանկերգը»։ Ընդհանրապէս Գեր. յօդուածագիրը զո՛հ գտցած է ականջի խաբկանքի մը, կարծելով թէ զեռ կը լսէ, ու մանց մղձաւանջը դարձած այդ ձայնը, նոյն իսկ հոն՝ ուր Սրբազան Աւետարանիչներու անհերքելի վկայութիւնները կը հնչեն պարզապէս։

5. — Էջ 235. — Ըստ Գեր. յօդուածագիրին, Ն. Եպս. «քով ալ կը պակսի զիտական մեթոտը, ուստի նաև առարկայականութիւնը»։ — Այս վճիռը կարդալէ յետոյ ի հարկէ մեզի կը մնայ դարմանել մեր այդ «պակասութիւնը», ցոյց տալով զիտական մեթոտով, ուստի նաև առարկայօրէն, թէ զիտական և առարկայական ինչպիսի սխալներու մէջ է ինչպէս զժրատաբար 2. Ներսէս Տէր Ներսէսեան։

6. — Էջ 237. — «... և Ն. Եպս. Ծովականի համար այս տողերը բանաստեղծութիւններ են»։ կ'ըսէ 2. Ն. Տէր Ներսէսեան։ — Գեր. յօդուածագիրը զիտական

մեթոտի համաձայն պէտք էր որ նշանակէր այն էջը ուր տեսած է այդպիսի հաստատում մը Ն. Եպս. Ծովականէն, հակառակ պարագային իր դրածը կ'ըլլայ ոչ թէ «առարկայական» այլ ենթակայական, նոյնիսկ երեւակայական։ Թէ Գեր. յօդուածագիրը իր երեւակայութեան մեծ արժէք կու տայ, կը հաստատուի այդ պարբերութեան վերջին տողերով. «Թէ և Ն. Եպս. Ծ. և իր համախոհները այս բաները յայտնապէս չեն ըսեր, սակայն ա՛յս է իրենց յօդուածներուն եզրակացութիւնը»։ Գեր. յօդուածագիրը իր երեւակայութենէն այնքան նուաճուած է որ քիչ յետոյ նորէն կը կրկնէ իր յանկերգը. «... եթէ Եղեսիոյ Ողբը լոկ բանաստեղծութիւն էր ըստ իրեն ...»։ — «Եթէ»ն բաւական չէ Ծովականէն չգրուածը իրրեւ գրուած ենթադրելու. և այդ խախտու ենթադրութիւնը հիմ ընելով վրան չէնք կառուցանելու ճիշդ տեղեւոր վաստակ է լոկ։

7. — Էջ 237. — Գեր. յօդուածագիրը կ'ըսէ. «Այս բոլորին վրայէն լուծեամբ անցեր է Ն. Եպս. Ծովական, և հաստուածը յիշատակելէն վերջ, իրրեւ թէ անոր իմաստը աւելի ուղիղ հասկնալու նպատակով, զիմեր է ուրիշ վկայութիւններու, ...»։ — Դիտական մեթոտի համաձայն չէ շարժած Գեր. յօդուածագիրը. մենք այդպէս չէինք գրած, այլ Ս. Ներսէս Ծնորհալի խնդրոյ առարկայ հաստուածը մէջ բերելէ յետոյ աւելցուցած էինք. «Աւելի ուղիղ հասկնալու համար թէ ի՛նչ է Ս. Ներսէս Ծնորհալի հայրապետին տեսութիւնը Ս. Պետրոս Առաքեալի մասին, պէտք է հարցը քննել քիչ մը լայն գետնի վրայ, և լուսաբանել ուրիշ վկայութիւններով ...»։ Մեր գրածին և իր մեզի վերագրել ուզածին միջև հակայական տարբերութիւն մը կայ՝ զիտական միտքով տեսնողին համար։

8. — Էջ 238. — Գեր. յօդուածագիրը կը գրէ. «Եղեսիոյ Ողբին մէջ տեսանք թէ Հոռմի Եկեղեցին հիմնուած էր կեփայեան անասան վէմին վրայ»։ — Գեր. յօդուածագիրը, եթէ քիչ մը աւելի մտադիր ըլլար իր կարդացածին, պիտի տեսնէր որ Եղեսիոյ Ողբին ծանօթ տողերուն մէջ՝

«Եկեղեցիդ անշարժելի,
Ի կեփայեան շինեալ վիմի»,

(*) Տպ. Երեսպղեմ, 1860, էջ 65։

«անշարժելի» ամականը եկեղեցիին է տրուած և ոչ թէ կեփայեան վէմին, ինչպէս Նորին Գերազայծառութիւնը, խորաշուտ իր երեւակայութենէն, «մեկնարաններ» է գրելով. «կեփայեան անսասան վէմին վերայ» Գիտական մեթոտ չէ եկեղեցիին «անշարժելի» մակդիրը առնել և «ի յազիկանէն շարժեալ» կեփայեան վէմին տալ:

9. — Էջ 238. — Գեր. յօդուածագիրը կարգ մը սխալ և հակաեւտարանական մեկնարանութիւններէ վերջ — որոնց միտումն հերքումը այս յօդուածին շրջագլուխէն շատ պիտի հեռացնէր մեզ — կը գրէ. «Հիմա հարց կ'ուղղենք. ինչո՞ւ Ն. Եպս. Թովմական իր յօդուածին մէջ լուծեալ մանցեր է նաև այս հատուածին վրայէն» — կը պատասխանենք. քանի որ հայ կաթողիկոսները գլխաւորաբար «Եւ դու Հոռոմ...» հատուածը կը շահագործէին թիւր մեկնարանութիւններով, հարկ տեսած էինք այդ հատուածը միայն առնել: Հետեւաբար Գեր. րապատիւ յօդուածագիրը իրաւունք չունի «կարծելու որ Ն. Եպս. Թովմական ևս, իր նախորդներուն նման, տարուած է կանխապէս կարծիքներէ»:

10. — Էջ 239. — Գեր. յօդուածագիրը կ'ըսէ. «Այստեղ այլևս բացայայտ կերպով Հոռոմի եպիսկոպոսը գլուխ կը դրուի ոչ միայն եպիսկոպոսներուն, այլ՝ բոլոր եպիսկոպոսապետներուն»: Իր կողմէ ներսէն Շնորհալիին առնուած վկայութիւնը կ'ըսէ սակայն. «... սուրբ և առաջին ամենայն եպիսկոպոսապետաց հայրապետն Հոռոմայ...»: Այսինքն՝ բոլոր եպիսկոպոսապետներու մէջ առաջինը՝ Հոռոմի սուրբ հայրապետը: Հայոց եպիսկոպոսապետ Շնորհալի ներսէն այս խօսքին մէջ «գլուխ» բառը չկայ, բայց Գեր. յօդուածագիրը իր «կանխակալ կարծիքներուն» անդիմադրելի ճշնշումին տակ Հոռոմի հայրապետը դարձուցեր է «գլուխ... բոլոր եպիսկոպոսապետներուն»: — Գիտական մեթոտ չէ՝ աստիճանակիցներու մէջ «առաջին»ը փոխել «գլուխ»ի, և այդ հակաեւտարանական, հոռուական, յերկրածոյ վարկածը վերագրել Հայոց ներսէն Շնորհալի հայրապետին:

Եւ արդ քանի որ Ո. Պետրոս Առաքեալ գլուխ չէր բոլոր առաքեալներու, հետեւաբար անոր յաջորդներն ալ գլուխ չեն

բոլոր եպիսկոպոսներու, այլ միայն և միայն հոռոմական եպիսկոպոսներուն: Գեր. յօդուածագիրն ներկայացուցածը Շնորհալի ներսէն «հարազատ դաւանանք» չէ, այլ Տէր ներսէսեան Հ. ներսէնի, և այս երկուքին մէջ շատ խոշոր տարբերութիւն կայ, զոր «կանխակալ կարծիքներէ» ազատ՝ յստակ միտքերը միայն կրնան տեսնել:

Մեր այս ճշգուհին յետոյ աւելորդ կը դառնայ Գեր. յօդուածագիրն սա հարցումը թէ, «ինչո՞ւ Ն. Եպս. Թ. իր յօդուածին մէջ անտեսած էր նաև այս հատուածը» — Այս առթիւ պարտինք յայտնել թէ ուրիշ շատ հատուածներ ալ անտեսած ենք, կամովին ենթադրելով թէ այդ հատուածները չէին կրնար սխալ հասկցուիլ կաթողիկոսացած հայերու կողմէ, բայց երբ կը տեսնենք որ առարկայօրէն գոյութիւն ունի սխալ հասկցող մը, այդ պարագային ստիպուած կը քննարկենք հատուածը, տալու համար անոր լուսարանութիւնը զիտական մեթոտով:

11. — Էջ 241-2. — Գեր. յօդուածագիրը կ'ըսէ. «Հասկ ածաթեթիւն մէջ վերջերս կարգայինք թէ «վստահելի չեն և վերապահութեամբ պէտք է կարգաւ միշտ Մխիթարեանց հրատարակութիւնները, ո՛չ միայն վատիկանի սանսիւրին ենթարկուած, այլ և՛ իրենց հոռովեամէտ սրբազրուութիւններուն (1) և նոյնիսկ կէտադրութեան պատճառաւ»: Հիմա ալ նոյն բանը գրեթէ նոյն բառերով կը կրկնէ Ն. Եպս. Թովմական: — Մենք գրած էինք Հասկի մէջ. «Վենետիկի պատուարժան հրատարակիչները մէկ բուրբ տեղափոխութեամբ նախկին Սուրբ փորձած են առաջնորդել դէպի Հոռովի Աթոռը, առանց անդրադառնալու որ այդ բուրբ անտեղի տեղափոխութեամբ կը բթանար խօսքին ընթացքը»: — Այս կրկին մէջբերումները ըրինք, ցոյց տալու համար որ մեր գրածը ո՛չ նոյն բառերով է ո՛չ ալ նոյն բանն է. «գրեթէ» ուղիւ կացութիւնը չի փրկուիլ: Գեր. յօդուածագիրը բացայայտ սխալ մը ընդունելու տեղ կը փորձէ ապաստանիլ «գրեթէ»ի ետին, կարծելով որ կրնայ պարտկուիլ անոր ստուերին մէջ: Աննման բաները նման կամ նոյն որակել, միտքերու մէջ շփոթութիւն ստեղծելու նպատակով, զիտական մեթոտ չէ, այլ՝ ճիգուիթական:

ԸՆԿԵՐԱՅԻՆ

ԾԵՐ ԸԼԼԱԼՈՒ ԱՐՈՒԵՍԸ

Ծերանալու արուեստը, տարիքի յառաջացումով երևան եկող դժուարութեանց դէմ պայքարելուն մէջ կը կայանայ: Փոխանակ դժուարութիւններէն նուաճուելու, հարկ է նուաճել զանոնք և երջանկանալ: Բայց կարելի՞ է այսպէս ընել, երբ դժուարութիւնները կը յարձակին մարմինն վրայ ու մեր ուժերը կը լքեն, կը դաւեն մեզ: Ծերանալը բնական փոփոխութիւն մըն է, չէ կարելի անկէ խուսափիլ: Ծերանալ չու-

զող մարդոց մասին աղուոր պատմուածք մը կարելի է գրել և այսպէս խորագիր մը ընտրել. «Ծառը որ կ'ուզէր պահել իր տերէնքները: Ծառը կ'ուզէր պահել իր տերէնքները, բայց աշնան հովերը կ'ախքի մը կը վերածեն զայն, միւս բոլոր ծառերուն պէս:»

Այսուամենայնիւ, քաղաքակրթութիւնն ու փորձառութիւնը մարդոց հնարամտութիւններ սորվեցուցած են, պայքարիլ սորվեցուցած են, եթէ ոչ ուղղակի ձերանալուն դէմ, գոնէ ձերութեան տրտում երեւոյթին դէմ: Այս պայքարին մէջ արդու զարգը զլիսուոր գերը կը խաղայ: Տարէց կիներ յաճախ, աւելի ուշադրութիւն կ'ընծայեն իրենց հագուածքին, զարդարանքին քան՝ երիտասարդներ: Բնական է որ այսպէս ըլլայ: Դահլիճները մարմինն վրայ ուշադրութիւն դրաւելով ֆիզիքական թեւրութիւնները կ'անտեսուին: Մատանիներու և ապրանքանքներու փայլը ձեռքերու և դաստակներու կնճիռները որոշ չափով մը կը պահէ. հին ժամանակ, նախնական ընկերութիւններու մէջ սակեղէններու և գահարեղէններու տեղ մարդիկ կը կիտէին իրենց գէմքերն ու ձեռքերը:

Որեւէ ճիգ, որքան ալ որ վարպետութեամբ ըլլայ, երբ կը փորձէ յառաջացեալ տարիք մը ծածկել, քաղաքակրթութեան արարք մը կը նկատուի: Այսպէս՝ հնարուած են կեղծամները. բրնձափռչիլի և ներկի (rouge) գործածութիւնը՝ կանանց գրաւութեան պատրանքը տալու համար: Նորաձեւութեան խանութները, նոր հագուստները և զարդեղէններ տարէց կիներուն տակաւին յուսալու յոյսը կուտան: Որոշ տարիքէ մը ետք, հագուելու արուեստը մէկու մը մարմնական թերութիւնները ծածկելուն մէջ կը կայանայ: Քողը հրաշալի զիւտ մըն է անոր տակ պահուած գէմքը չփոթելու և գեղեցիկին խաբկանքը տալու համար: Բոլոր զարդարանքները քողեր են, որոնք ժամանակի մաշումը վարպետութեամբ կը ծածկեն:

Գիտութիւնը պիտի կարենա՞յ արգելք ըլլալ ձերանալու տրտում ընթացքին որ մեր մարմինները կը փճացնէ: Գիտութիւնը պիտի կարենա՞յ յարանորոգ երիտասարդութեան ակնադրելը ցոյց տալ որուն ջուրերուն մէջ կարենայինք երիտասարդանալ: Շատ անգամ ըսուած է թէ մարդկային

12. — Էջ 242. — Գեր. յողուածագիրը կը գրէ. «Ծանր է Միխայիլաններու համար . . . լսել նման անհիմն զրպարտութիւններ ու նախատինքներ»: — Այդ պարագային կրկնապատիկ մեղադրելի է Հ. Ներսէս Տէր Ներսէսեան, որ ձրի ընդհանրացումով մը Ծովականն ալ կը ջանայ աւելցնել «զրպարտողներու և նախատողներու» խումբին վրայ. մինչդեռ մենք ո՛չ զրպարտած ենք և ո՛չ ալ նախատած, այլ պարզապէս կարեւոր սխալ մը մատնանշած ենք առարկայօրէն, որպէսզի «գիտական մեթոտի» նախանձախնդիր անձեր ուղղեն զայն իրենց յաջորդ հրատարակութեան մէջ:

Ի վերջոյ պարտինք յայտնել որ այս տողերը գրուած չեն մեր կողմէ «հակառակութեամբ և անօգուտ բանակոտութեամբ . . . յորոց ոչինչ օգտեցաւ եկեղեցի յայսքան ժամանակ», ինչպէս կ'ըսէ անմահ Շնորհալին (*), այլ՝ որպէսզի իրենց մայրենի հարազատ Եկեղեցիէն դժբախտ պարագաներու բերումով և զանազան պատճառներով բաժնուած մեր հայ կաթողիկ արեւակիցները տեսնեն իրենց սխալները, ուղղեն զանոնք, և երջանիկ օր մը վերադառնան գիրկը իրենց հարազատ մօր, ի վիճակ Արքայան Առաքելոյն Թաղէոսի, և ըլլան «մի հօտ և մի հովիտ»:

Ն. ԵՊՄ. ԾՈՎԱԿԱՆ

(*) Ընդհանրական, Երասաղէմ, էջ 118: